

Menswaardige maatschappij

Menswaardige maatschappij

Bestaan begrijpen 2b

Herman Hümmels

Schrijver: Herman Hümmels

Foto's: Marjan Dorenbosch

ISBN: 9789402198959

© 2018, Herman Hümmels, Elst, Nederland

www.stukjes.info

Als je denkt dat je het begrijpt, heb je niet goed nagedacht.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	9
----------------	---

Deel 1. Begrippen

Inleiding.....	17
Zelfhandhaving.....	19
Micro macro.....	31
Vrijheid.....	43
Verantwoordelijkheid.....	47
Menswaardigheid.....	55
Gedrag.....	61
Discipline.....	65
Frustratie.....	73
Moraal.....	81
MCM-mix.....	87
Connecten.....	91
Relationeren.....	97
Afstemmen.....	103
Onderhandelen.....	109
Solidariteit.....	123
Arbeid en werk.....	129
Het goede leven.....	139

Deel 2. Bandbreedte maatschappij

Regelmodellen.....	157
Maatschappij.....	167
Samenwerken.....	179
Digitalisering.....	187
Politiek.....	193
Elites.....	199
Sentiment.....	207
Macht.....	211
Democratie.....	217
Leiderschap.....	227
Publieke sector.....	239
Overheid en markt.....	247
Bedrijven.....	259

Ordering.....	271
Orde.....	285
Machtsmisbruik.....	293
Marktwerking.....	301
Belasting.....	309
Vermogen.....	315
Mensenrechten.....	321
Individu en maatschappij.....	329
Privacy.....	341
Migratie.....	351
Klimaat.....	361
Tot slot.....	365
Woordenlijst.....	369

Voorwoord

Hoe zou een betere maatschappij er uit kunnen zien? In dit boek schets ik een paar hoofdlijnen voor een menswaardige maatschappij. Daaraan gaan antwoorden vooraf op een paar fundamentele vragen. Die antwoorden zijn ondergebracht in hoofdstukken.

Dit boek gaat over *abstracties* die betrekking hebben op het echte leven. Bezig zijn met abstracties lijkt in tegenspraak met het echte leven. Een roman of zelfs een dagboek zijn echter niet anders dan abstracties: verhalen, modellen. Het echte leven kun je alleen zelf meemaken. Het echte leven kun je alleen maar zelf doen. Over dat ‘doen’ wil ik het hebben. Wat kun jij doen zodat er een betere wereld ontstaat? Kan dat? Zelf werken aan een betere wereld? Wat is daarvoor nodig?

Ik denk dat het kan. Een voorwaarde is dat we hetzelfde nastreven. Dit is de kern van een heterarchie – dit is zo’n abstract begrip waar ik het nog over zal hebben. We zijn afhankelijk van elkaar. We moeten van elkaar weten wat we nastreven. We moeten het eens zijn over wat we willen bereiken. Dat lijkt utopisch. De geschiedenis leert ons dat elke utopie gedoemd is te mislukken. Dat komt onder andere door ons onvermogen om toekomst exact te voorspellen. Wat bedacht werd bleek steeds weer anders uit te pakken. Wat we wel kunnen doen is een aantal regels afspreken waaraan iedereen zich moet houden. We hebben het dan *niet* over de toekomst. We hebben het over het NU. Alleen in ‘het-NU’ kunnen we dingen *doen*.

In dit boek wil ik mijn verhaal vertellen over wat we zouden kunnen afspreken om tot een betere wereld te komen. Ik ben geen verteller van sappige verhalen, het beste dat ik kan doen is proberen duidelijk te zijn en tot nadenken aan te zetten. Dat is de stap die ik kan zetten als mijn bijdrage aan een beter samenzijn. Het gaat me er niet om wetenschappelijk verantwoorde beschrijvingen te maken. Ik zal ook

geen beschrijving geven van een ideale werkelijkheid. Ik weet niet hoe die er in de toekomst uit zou kunnen zien. Wat ik wel wil doen is vanuit mijn-NU schetsen wat ik vind dat we zouden moeten doen.

Dit boek is de derde in een reeks. In die reeks probeer ik voor mezelf antwoorden te vinden op fundamentele vragen die mijn en ons voortbestaan betreffen. Het eerste boek – ‘Bestaan begrijpen’ – beschouw ik als een gereedschapskist waarin ik wat begrippen beschreven heb waarvan ik dacht dat ze nodig waren om ‘het bestaan’ te begrijpen. In het tweede boek – ‘Zelfhandhaving’ – heb ik mijn evolutietheorie nader beschreven. Dat mondde uit in de plaats die mensen binnen de natuur innemen (*van nature*). Ik noem het-Grote-Geheel waar we deel van uitmaken: ‘*de natuur*’, of: ‘*de natuurlijke gang van zaken*’. Daarbij is *zelfhandhaving* essentieel, waarbij mensen vooral gezien worden als wezens die hun *behoeften* tot op zekere hoogte moeten bevredigen voor een *menswaardig bestaan*. Ik noem een paar behoeften en een paar aanvullende begrippen die in mijn optiek voor een vreedzaam samenleven nodig zijn.

In het boek dat je nu leest werk ik mijn idee over een menswaardige maatschappij verder uit. Ik heb geprobeerd het zo te schrijven dat het niet nodig is om de andere twee boeken eerst te lezen. Waar nodig zal ik eerder beschreven opvattingen kort samenvatten. Op andere momenten zal ik voor een uitgebreider beschrijving verwijzen naar een van de eerder geschreven boeken.

Het centrale thema van dit boek is de opvatting dat een betere maatschappij mogelijk is. Houdt dit in dat ik ontevreden ben? Dat ook weer niet. Natuurlijk weet ik best dat er maatschappijen zijn die onmenselijker zijn dan de onze. Maar dit wil niet zeggen dat onze Nederlandse maatschappij niet veel beter zou kunnen. Met name de kloof tussen arme en rijke mensen is schrijnend. Ik ga ervan uit dat het bestaan van die kloof algemeen bekend en groeiende is. Bovendien is door anderen de negatieve uitwerking – voor zowel het arme als voor het rijke deel van de burgers – van een te groot verschil

voldoende aangetoond. Daar hoef ik het dan ook verder niet te hebben.

Ik wil je graag meenemen in mijn zoektocht naar een maatschappijconstructie die menswaardiger is dan die waarin we nu leven. Op zich is dat niets nieuws. Mensen hebben nooit iets anders gedaan; mensen zijn altijd bezig geweest met voor zichzelf een betere omgeving te *creëren*. Is dat geen reden om fatalistisch te zijn en te denken dat wat nooit gelukt is nu ook wel niet zal lukken? Nee dus. De reden is dat we van het verleden kunnen leren. We zijn onderdeel van een totaalproces van voortdurende verandering. Het kan altijd beter. Dat is het proces van de natuur waarin de mensheid nu zo langzamerhand een leidende positie heeft. We worden ons daarvan steeds meer bewust; onze invloed kan verschillende kanten opgaan. Doordat we dit overzien zijn we ook verantwoordelijk. We hebben de toekomst zelf in de hand. Een aantal problemen die we zullen moeten tackelen zijn wereldwijd bijvoorbeeld de bevolkingsgroei, de milieuvervuiling, het opraken van de grondstoffen, Theoretisch zijn deze problemen op te lossen, *als we dat zouden willen*. Het probleem zit hem in deze laatste toevoeging. Hoe komen we zover dat we *hetzelfde* willen? En moeten we dat willen? Dit wordt het startpunt van dit boek. *Wie zijn 'wij' en hoe geraken we zo ver dat we hetzelfde willen?* Ik specificeer deze vragen door op zoek te gaan naar een ideale manier van samenwerken en dit in modellen vast te leggen.

Deel 1

Begrippen

De hoofdstukken die volgen gaan heel grofweg gezegd over zaken die zich op het individuele niveau afspelen. Je zou kunnen zeggen dat mijn vorige boek – Zelfhandhaving – de ‘binnenkant’ van mensen betrof. Dit boek gaat over de ‘buitenkant’, over de relatie tot de wereld waarin we leven.

Inleiding

Er lopen op de aarde zo'n 7 miljard mensen rond. Geschat wordt dat dit er in 2030 ruim 8,5 miljard zullen zijn... Als we daarbij optellen de mensen die er in het verleden rondliepen, dan is dat een gigantisch aantal. Ik beperk me tot de tegenwoordige tijd: al die mensen leven hun-eigen-NU. Al die mensen hebben hun eigen idee van zichzelf en van hun omgeving. Ze hebben hun vrienden, hun zorgen, hoop, geluk en ongeluk. Hun eigen leven. Ieder voor zich. Ook al heb je soms het idee dat je niet alleen bent. Mensen proberen iets van hun leven te maken, op zoek naar een beetje geluk, geliefd worden... Er zijn evenzovele geschiedenissen als er mensen zijn en waren.

Dat individuele is voor mij het uitgangspunt voor de modellen die ik voor ogen heb, ook in de volgende hoofdstukken. In mijn vorige boek 'Zelfhandhaving' heb ik modellen geschetst die gaan over hoe ik een individueel bestaan begrijp. Ik ben daarbij de diepte van het bestaan ingedoken. In dit nieuwe boek ga ik de andere kant op. Hier ligt de focus op het individu in relatie tot zijn omgeving. Hoe kunnen we samen een menswaardige omgeving *creëren*? Voor wie precies?

Ik begin ik dit boek over een menswaardige maatschappij met hoofdstukken die bedoeld zijn om begrippen te verduidelijken. Ik schets wat ik onder zo'n begrip versta en wat voor mij de betekenis is. Het gaat hier niet om wetenschappelijke definities, maar om aanduidingen waarvan ik hoop dat je ongeveer begrijpt wat ik bedoel. De begrippen die aan de orde komen zijn een soort fundament voor de onderwerpen die in het tweede deel van dit boek aan de orde komen. Daar gaat het om een menswaardiger maatschappij dan de huidige.

Zelfhandhaving

Mijn vorige boek had als titel: ‘Zelfhandhaving’. In dit hoofdstuk geef ik, van een paar onderdelen, de samenvatting die relevant is voor de rest van dit boek.

‘Zijn’ wordt vaak gezien als de kern van ons bestaan. Dan hoor je de vraag: “Wie ben je?”. Sommige mensen vragen zich dat ook over zichzelf af. Maar dit zijn verkeerde vragen. Laat ik maar meteen met de deur in huis vallen: je *bent* niet maar je *wordt*. Je bent ‘in proces’; je verandert steeds. Je maakt deel uit van het evolutieproces – de natuur – waar alles deel van uitmaakt.

- *Je wordt, steeds opnieuw.*

Elk moment is het begin van een nieuw proces. Dat proces manifesteert zich op grofweg op de volgende niveaus:

1. Fysiek: jouw *eerste dimensie*; het eerste evolutieniveau.
2. Als levend wezen: jouw *tweede dimensie*; het tweede evolutieniveau.
3. Als ‘IK’, jij als uniek en verantwoordelijk persoon: jouw *derde dimensie*; jouw derde evolutieniveau.
4. Wellicht is of komt er nog een vierde dimensie...

Die dimensies noemde ik in mijn vorige boeken ‘evolutieniveaus’. Ik gebruik de termen ‘dimensie’ en ‘evolutieniveau’ door elkaar heen. De niveaus betreffen zijswijzen die voor het eerst zichtbaar werden in een bepaald stadium van de evolutie van de natuur (van het-Grote-Geheel) waar we deel van uitmaken. Dit model van ‘ontwikkelings-niveaus’ kunnen we gebruiken om menselijk gedrag te begrijpen.

Het derde evolutieniveau maakt dat jij verantwoordelijk bent voor wat je doet.

- *Wat je doet is wat jou maakt tot wat je bent/wordt.*

Je doet dat doordat jij je gedraagt. Je kunt je goed en fout gedragen.

- *Gedrag* is de bouwsteen van voortgang en ontwikkeling.

Ook *jouw gedrag* speelt zich op grofweg drie niveaus af: je bent een beetje materie op onze aardbol, dat is je eerste evolutieniveau (eerste dimensie). En ook: je balanceert constant op het evenwicht tussen emergentie en entropie. *Emergentie* wil zeggen: er ontstaat iets nieuws. *Entropie* wil zeggen dat iets vergaat: het gaat over in een toestand van *chaos*. ‘Leven’ is mogelijk zolang de emergentie de entropie tegenhoudt. Je functioneert dan op het tweede evolutieniveau. Als je probeert er het beste van te maken door verantwoord bezig te zijn, functioneer je op jouw derde evolutieniveau.

Op het eerste evolutieniveau maak je deel uit van *de natuur*. Jouw fysieke aspecten maken er deel van uit: als je dood gaat valt de structuur van je lichaam uiteen: na verloop van tijd besta je niet meer als aardse structuur. De waarneming van de dingen om je heen stopt, want je zintuigen functioneren niet meer. Maar dat wil niet zeggen dat jij als ‘een IK’ niet meer bestaat. Je IK is tijdens je leven al niet ‘van deze wereld’. Je IK is weliswaar tijdens je leven gebonden aan je lichaam, maar staat er ook los van. Dat is de dialectiek van ons bestaan. Ik ga ervan uit dat je IK blijft bestaan, ook al stoppen de processen op de twee laagste evolutieniveaus. Hoe dat voortbestaan eruit ziet? Ik zou het niet weten, ik hoef dat ook niet te weten. Ik kan me er wel een voorstelling van maken, maar die is hoogstens gebaseerd op hoop. Toch kan ik niet anders dan denken dat mijn IK blijft bestaan.

Deze eeuwigheid onthult zich slechts aan de ogen van de stervelingen wanneer alle menselijke beweging en activiteit volledig tot stilstand is gekomen.

(Hannah Arendt.)

Het onderscheid tussen ‘de natuur’ en jouw-werkelijkheid is van belang om een antwoord te kunnen geven op de vraag waarvoor jij verantwoordelijk bent. Het zal duidelijk zijn dat je alleen verantwoordelijk kunt zijn voor je eigen gedrag. Die verantwoordelijkheid is afhankelijk van de vraag wat je overziet.

- Je bent *verantwoordelijk* omdat jij de *gevolgen* van je *gedrag* overziet.

Voor zover jouw gedrag van invloed is op ‘het bestaan’ en de ontwikkeling van iemand anders, is het noodzakelijk dat jij je in die ander kunt verplaatsen. Je moet over het vermogen beschikken om te beseffen wat de ander zal beleven door jouw gedrag. Dat *vermogen* is voldoende om verantwoordelijk te zijn: of je dat vermogen nu gebruikt of niet. Dat besef van wat er in de ander omgaat is nodig wil jij je over die ander *ontfermen*, wil je hem of haar of hen in je armen sluiten, of niet. Je over anderen ontfermen kun je alleen als je beseft wat de gevolgen voor hem, haar of hen zijn.

Ontferming kun je ook, als je dat nodig vindt, oproepen voor jezelf. Je kunt anderen vragen zich over jou te ontfermen: je kunt om hulp vragen. Dit is de andere kant van je verantwoordelijkheid: jij bent zelf verantwoordelijk voor je zelfhandhaving. Dat begint al bij baby's: als ze honger hebben gaan ze huilen. Voor alle duidelijkheid: ontfermen is een ander woord voor ‘ontarmen’, minder arm maken. Daarbij is iemand *arm* als hij of zij niet beschikt over de *behoeftebevredigers* om in zijn of haar *basisbehoeften* te voorzien.

- Jouw verantwoordelijkheid reikt niet verder dan jouw vermogen – om de gevolgen van je gedrag te overzien – dat toelaat.
- Jouw verantwoordelijkheid voor het bestaan van iemand anders vermindert naarmate je minder over hem of haar of hen weet.
- Je weet minder over anderen die verder van je af staan. Ze behoren dan tot een wijdere ‘*nabijheidskring*’. (Zie voor een

uitgebreide beschrijving van ‘nabijheids-kringen’ mijn boek ‘Zelfhandhaving’.)

- Je functioneert op een hoger evolutieniveau naarmate jij je meer ontfermt over mensen die tot een wijdere nabijheidskring behoren.

Het zal duidelijk zijn dat jij niet het leed van de hele wereld op je schouders kunt nemen.

- Het is wel voor *jouw-zelfhandhaving* belangrijk dat jij je ontfermt over de mensen die jou nabij zijn.

Voor-jou staat zelfhandhaving op de eerste plaats, gevolgd door de ontferming over de mensen die jou het meest nabij zijn.

- Naarmate meer mensen zich over anderen in wijdere nabijheidskringen bekommeren zal een menswaardigere werkelijkheid ontstaan.

Dit heeft gevolgen voor de manier waarop we de omgang met elkaar formeel regelen en heeft met name gevolgen voor de verdeling van de beschikbare hulpbronnen-voor-behoeftebevrediging (*behoefte-bevredigers*).

- *Respecteer en ondersteun de basisbehoeften van anderen en draag bij aan de totstandkoming respectievelijk handhaving van een maatschappij en een wereldorde waarin iedereen in zijn basisbehoeften kan voorzien.*

Deze Gulden Regel levert een probleem op vanaf het moment dat je iemand anders als je vijand ziet. Een vijand is iemand die jouw zelfhandhaving bedreigt. Die bedreiging kan reëel zijn of ingebeeld. Op het tweede evolutieniveau bestaat voor-jou het onderscheid tussen de realiteit en verbeelding niet. Alles is dan *voor-jou* waarheid. Hier is het onderscheid tussen *jouw-wereld* en de-werkelijkheid (de natuur) van belang.

Ik gebruik de termen 'de-werkelijkheid' en 'de natuur' naast elkaar, ze gaan over hetzelfde. 'De-werkelijkheid' legt meer nadruk op het macrosysteem waar we allemaal deel van uitmaken en het overwegend gedeelde beeld dat we ervan hebben. 'De natuur' legt meer de nadruk op de procesmatige gang van zaken. Het gaat feitelijk om het evolutieproces.

Jouw-wereld is het idee dat je in de loop van de tijd hebt opgebouwd van de dingen om je heen. In jouw-wereld is iedereen die niet jouw vriend is een potentiële vijand. Blijft hij op een afstand dan ben je op je hoede, komt hij te dichtbij dan is hij voor-jou een bedreiging. Hij dringt dan een te nauwe nabijheidskring binnen. Jij reageert zonder erbij na te denken verdedigend en afwerend. Let wel: het gaat hier om tweedimensionaal functioneren.

Op het derde niveau functionerend weet je dat mogelijk die ander niets kwaads in de zin heeft. Op het derde niveau weet je dat je niets zeker weet over de motieven van die ander. Je kunt je eventueel informeren over de bedoelingen van de ander, of op zijn minst afwachten tot duidelijk is of hij wel of niet iets kwaads in de zin heeft. Op het derde niveau reageer je op anderen vanuit jouw-wereld. Driedimensionaal gedrag verschilt van tweedimensionaal gedrag doordat je bij driedimensionaal gedrag je verstand gebruikt en bij tweedimensionaal gedrag automatisch reageert (zonder erbij na te denken).

- Menswaardig is: onbekenden zien als zelfhandhavers.

Een *zelfhandhaver* hoeft geen vriend of vijand te zijn. Mensen die je niet (goed) kent zijn, net als de mensen die je wel goed kent: zelfhandhavers. Onbekenden vertrouw je (nog) niet, maar een menswaardig functionerende zelfhandhaver laat het wantrouwen niet de overhand hebben.

Vrienden, vijanden en onbekenden zijn zelfhandhavers. Vriend-zijn of vijand-zijn is een vorm van een-relatie-hebben. Met onbekenden heb je geen verbinding, ze behoren tot de wijdsten nabijheidskring.

- Tweedimensionaal is: onbekenden zien als potentiële vijanden.
- Driedimensionaal is: onbekenden tegemoet treden als potentiële vrienden, in elk geval niet als vijand.

Essentieel is de vraag in hoeverre jij bereid bent om een zo groot mogelijk deel van de-werkelijkheid tot jouw-wereld te maken. Hoe omvattend mogen jouw nabijheidskringen zijn? Wereldwijd of beperk je het tot een klein kringetje? Hoe zeker wil je zijn over de goede bedoelingen van de ander?

Ik beschouw daarom [andere] personen vanuit mezelf:
 families als mijn familie,
 streken als mijn eigen streek,
 landen als mijn eigen land,
 de wereld als mijn eigen wereld.

(Lao Zi, vertaling Kristofer Schipper.)

Voor veel mensen is die bereidheid om zich wijds te ontfermen beperkt en is de angst voor het onbekende groot. Angst voor het onbekende is een behoefte die zich op het tweede evolutieniveau afspeelt. Veel mensen beperken hun-wereld tot datgene waarmee ze dagelijks concreet contact hebben. Worden ze, bijvoorbeeld via tv of social media, geconfronteerd met iets onbekends of met onbekenden, dan nemen ze het ter kennisneming aan; ze vormen zich mogelijk een mening op grond van de kennis waarover ze beschikken, of reageren vijandig op wat zij als bedreigend beschouwen. Dat reageren kan tegenwoordig eenvoudig via social media. Let wel: dit is dan reageren vanuit de onderbuik; het is tweedimensionaal functioneren.

Met functioneren-op-het-tweede-evolutieniveau is niets mis, tenzij een wet wordt overtreden of wanneer je gedrag vertoont dat in een samenleving onfatsoenlijk is of getuigt van disrespect. Het is dan gedrag dat buiten de lijnen van de maatschappelijke *bandbreedte* valt. Het is *dom* om niet op het *derde* niveau te functioneren.

- Als je niet op het derde evolutieniveau functioneert, gebruik jij je verstand niet.

Je staat niet stil bij de gevolgen van je gedrag. Het is vooral dom omdat het in strijd is met je behoefte aan zelfhandhaving. Je zelfhandhaving is gediend met een bestaan waarin de kans het grootst is dat jij – en je eventuele nakomelingen – ook in de toekomst van een menswaardig bestaan verzekerd bent. Die kans is het grootst als zo veel mogelijk mensen zich driedimensionaal gedragen.

Het resultaat van menselijk gedrag is op de lange duur zelfvernietigend als iedereen voor het tweede niveau zou kiezen. Tweedimensionaal functioneren heeft uiteindelijk tot gevolg dat de mensheid uitsterft. Tweedimensionaal gedrag wil zeggen: *alleen* aan jezelf denken, geen rekening houden met anderen, onbekenden als vijand zien... Als dat geclusterd plaatsvindt volgt oorlog, concurrentie, uitroeiing... Na een atoomoorlog bijvoorbeeld zijn er misschien nog elementaire vormen van leven, maar van een ‘mensheid’ zal geen sprake meer zijn.

Op het tweede niveau reageer je vanuit *jouw-wereld* en heb je geen besef van *de-werkelijkheid*. Op het derde evolutieniveau daarentegen besef je dat je voor een menswaardig bestaan afhankelijk bent van anderen, ook van veel mensen die je niet persoonlijk kent, en besef je dat ook zij recht hebben op een ‘goed leven’.

- Menswaardig gedrag ontstaat door de erkenning van de *onderlinge-afhankelijkheid*.

Er zijn tijden geweest in de geschiedenis van de mensheid dat functioneren op het derde niveau nog nauwelijks voorkwam. Onbekende groeperingen werden als vijand gezien. Hen uitschakelen betekende: de uitschakeling van een bedreiging. Koppensnellen past in dit voorbeeld. Maar we hoeven niet de geschiedenis in te duiken. Nog steeds staan groepen en groeperingen tegenover elkaar en proberen de andere partij uit te moorden, letterlijk of figuurlijk. Dat gebeurt dan vanuit het motief dat die anderen niet tot ‘hun volk’

behoren. Uiteindelijk is dit het gevolg van de neiging-van-mensen om te clusteren. Clusteren heeft identiteitsverlies en persoonlijk integriteitsverlies tot gevolg. Dit kan aangewakkerd worden door een machtswellustige dictator die de belangen van de elite behartigt. Tweedimensionaal gedrag kan ook leiden tot een democratische verkiezing van een leider die de – al of niet ingebeelde – belangen van een flink deel van de bevolking behartigt. Dit laatste zien we tegenwoordig in de VS onder leiding van Trump en in Turkije in de persoon van Erdoğan. We zien hier een problematische kant van de democratie: een democratisch gekozen leider kan zich ontpoppen tot een dictator.

Tweedimensionaal gedrag wordt alleen vertoont door mensen waarvoor de-werkelijkheid niet bestaat. Deze mensen leven puur in hun microwereld. Ze hebben geen besef van de macrowerkelijkheid of laten zich er niets aan gelegen liggen.

Wil dit alles nu zeggen dat tweedimensionaal gedrag gemist kan worden of per se fout is? Nee. Het wil wel zeggen dat als we *uitsluitend* op het tweede evolutieniveau functioneren de kans op niet-menswaardig gedrag groot is. Een *menswaardige* manier van functioneren is functioneren op *zowel* het tweede *als* op het derde niveau. Als daarbij tegenstrijdigheden optreden, dan is de weg van de *dialectische spanningsreductie* de meest menswaardige. Je doet dan recht aan wat maximaal voor-jou mogelijk is. Bij een dialectische spanningsreductie staan twee polen tegenover elkaar. De spanning wordt op zo'n manier opgelost dat geen van beide polen geweld wordt aangedaan; aan beide polen wordt recht gedaan.

Ik gebruik wel eens de metafoor van een vloot. Als je ervan uitgaat dat de kapiteins op het tweede niveau functioneren, dan is de uitkomst duidelijk: ze trekken zich niets van elkaar aan (waarom zouden ze?) en gaan hun eigen weg. Ze gedragen zich 'heterarchisch'. Het gevolg is dat alle schepen een ander doel bereiken. Als de kapiteins op het derde niveau functioneren beseffen ze dat het beter is om samen te werken. Ze kunnen *besluiten* dat één van hen de leiding over de hele vloot krijgt en aangesteld wordt als admiraal. Ze volgen dan het hiërarchie-

model van de alleenheerser. Hij of zij krijgt de opdracht om eindbeslissingen te nemen of om knopen door te hakken. Het gaat vervolgens om de vraag over welke zaken en op welk gebied hij of zij die bevoegdheid krijgt. De president van de VS kan bijvoorbeeld ‘per decreet’ beslissen en zijn wil doorvoeren. Een decreet is een door hem persoonlijk uitgevaardigde opdracht die geldig is met onmiddellijke ingang. Er is dan op dit-terrein-van-zijn-bevoegdheid sprake van dictatorschap. Of het verstandig is om er op deze manier gebruik van te maken is vers twee. Een op het tweede niveau functionerende en op macht beluste president zal niet nalaten om eigenstandig beslissingen te nemen.

Op sommige gebieden is het verstandig om een centrale leiding te hebben. Dat kan nodig zijn om *ordering* aan te brengen. Maar een éénpersoonsleiding is alleen soms verstandig op microniveau in een kleine groep. Op macroniveau dienen individuele beslissingen geneutraliseerd te worden door intersubjectieve beslissingen, dat wil zeggen: beslissingen die genomen worden door meerdere personen.

Met name bij het ontstaan van maatschappijen zien we dat vaak geweld gebruikt werd. Machtsposities spelen dan een hoofdrol. We zien dit nog steeds, bijvoorbeeld bij de strategie die Noord-Korea volgt: eerst atoomwapens maken, dan je positie op het internationale speelveld afdwingen. Op kleinere schaal zien we dat als iemand volgelingen om zich heen verzamelt. Zijn stem wordt dan belangrijk en hij kan bepaalde zaken afdwingen. In het extreme geval doet hij een greep naar de macht. Dit is het patroon waarop ordeningsprocessen in samenlevingen plaatsvinden. De milde vorm zien we in de westerse democratieën in de vorm van de partijendemocratie. De extreme vorm zien we daar waar terroristische bewegingen huis houden. In de praktijk is te zien dat machtsovernames vaak plaatsvinden door geweld te gebruiken. Dat kan fysiek geweld zijn: van een lichamelijk gevecht tot het gebruik van wapens. Het kan ook verbaal. Dit is dan een vorm dreigen of imponeren: koude oorlog; een gedrag dat we ook in de dierenwereld aantreffen.

Je herkent hier weer het evolutiemodel: fysiek geweld gebruiken is eendimensionaal gedrag. Dreigen en imponeren is van het tweede niveau. Gelukkig hebben sommige machthebbers ontdekt dat het verstandiger is om op het derde niveau te functioneren: diplomatie, connecten, onderhandelen, samenwerken. Begrip voor de ander. Rechtvaardigheid. Een kernregel van mijn evolutiemodel is dat lagere niveaus altijd een rol blijven spelen – een soort fundament vormen –, maar ze kunnen emergeren in nieuwe *bestaans- en ontwikkelingsvormen*.

We kunnen uit het hier geschetste verloop concluderen:

1. De oervorm van macht is geweld.
2. Gebruik van macht maakt ordening van door mensen geconstrueerde samenwerkingsvormen mogelijk.
3. De behoefte om macht uit te oefenen vindt zijn oorsprong in de behoefte van *individuele* personen.
4. De behoefte om een machtig persoon te volgen komt voort uit de behoefte aan zelfhandhaving (geeft zekerheid, geborgenheid, controle).
5. Macht gebruiken om iets voor elkaar te krijgen is tweedimensionaal (dierlijk gedrag).
6. Macht gebruiken gebeurt alleen door mensen voor wie uitsluitend hun eigen microwereld bestaat.
7. Het gebruik van macht is effectief als mensen meelopen met een leider door te clusteren.

De behoefte aan macht en de behoefte om een leider te volgen vullen elkaar aan en veroorzaken clustering (groepsvorming). Een cluster bestaat uit een aantal *systemen* die eenzelfde soort gedrag vertonen waardoor ze samen een *complex proces* vormen. Kenmerkend is dat de systemen dezelfde set regels volgen. Een mooi voorbeeld is een zwerm spreeuwen die 's avonds bijeenkomen en in de lucht prachtige 'bewegende vlekken' vormen. Bij mensen zien we clustering als twee mensen een gezin gaan vormen, als gezinnen bij elkaar in een dorp of een stad gaan wonen, als dorpen en steden als een eenheid gaan optreden... Door clustering worden systemen gevormd. Dat gebeurt

bijna automatisch en mensen voldoen daarmee in hun basisbehoeften aan *zekerheid* en *veiligheid*.

Als gevolg van de clustering volgen deze suprasystemen eigen regels. Het zijn emergenties waardoor het gedrag van deze systemen niet afgeleid kan worden van de subsystemen waaruit ze zijn opgebouwd. Maar het zijn wel bijzondere emergenties, doordat de subsystemen mensen zijn. Dit houdt in dat bijgestuurd kan worden.

- Doordat mensen op het derde evolutieniveau kunnen functioneren, kunnen ze zelf systemen vormen waarbij ze de ordening en het gedrag bepalen van het suprasysteem waar ze deel van uitmaken. Dit maakt de vorming van *maatschappijen* mogelijk.

Mensen zijn in principe in staat om nee te zeggen tegen het automatische gedrag van het tweede evolutieniveau, waartoe ook het clusteren behoort. *Mensen hoeven niet per se hun neigingen uit te voeren*. Mensen kunnen zaken op een verstandiger manier regelen. We zien echter menselijk gedrag vaak terug op een hoger systeemniveau. Staten gedragen zich vaak alsof het mensen zijn. Staten hebben echter geen menselijke behoeften, ze bevinden zich op een *supra*-systeemniveau. Een menselijke behoefte is iets van een enkele (individuele) persoon. Staten hebben andere ‘behoeften’. Bijvoorbeeld de behoefte aan een zo hoog mogelijk bruto nationaal product. Op zich heeft het systeem ‘staat’ (of ‘land’, of ‘maatschappij’) als hoogste belang zijn eigen voortbestaan. *Dit geldt voor elk systeem, dus ook voor landen*.

Clustering is een sociaal proces. Kenmerkend voor een clustering van mensen is dat zodra de clustering plaats heeft gevonden, er binnen het cluster sociale processen plaatsvinden. Zo vindt bijvoorbeeld hiërarchisering plaats: de mensen die aan de top van de rangorde komen te staan beschikken over de meeste macht, zij hebben een bepalende stem als het gaat om ordeningsvraagstukken.

Een maatschappij is een door mensen geconstrueerd systeem. We noemen zo’n systeem een ‘staat’. De grenzen van zo’n systeem noemen

we 'landsgrenzen'. Modelmatig ga ik ervan uit dat de macht in een bepaald grondgebied in handen is van een 'overheid'. Die 'overheid' kan een persoon zijn (dictator) of een groepje mensen (regering) of, in de ogen van sommige idealisten, alle mensen. Macht in handen van alle mensen lijkt een contradictio in terminis. Waarover hebben zij dan macht?

Micro macro

Nadenken over 'het-NU' is ingewikkeld. Wat 'het-NU' is heb ik in mijn vorige boek aangeduid door het af te zetten tegen het-Verleden en de-Toekomst. Ik kwam tot de conclusie dat je in het-NU altijd cumulatief functioneert. Je functioneert altijd op het eerste niveau: de eerste dimensie. Dat is het niveau van je fysieke en biochemische bestaan. Je functioneert tijdens je biologische bestaan ook altijd op het tweede niveau. Dat tweede niveau ontstond door een *meta-emergentie*. Een emergentie is een stadium in een *ontwikkeling*. Dat stadium kenmerkt zich doordat er iets ontstaat dat er voorheen niet was en dat niet verklaard kan worden vanuit de kenmerken van hetgeen waaruit het ontstaan is. Ik gebruik de term 'meta-emergentie' als overtreffende trap 'emergentie': een meta-emergentie is een soort supra-emergentie, het is een emergentie van emergentie.

De evolutie van 'de natuur' waar we deel van uitmaken, kent een paar meta-emergenties. Dit kwam in het vorige hoofdstuk al aan de orde, maar nu iets anders geformuleerd. De *eerste* meta-emergentie is die waardoor vanuit 'het-Niets' (vanuit *de-Potentie*) 'Iets' ontstond. Dat was het-Oerbegin. Door de *tweede* meta-emergentie ontstonden de levende systemen, de *levende* wezens. Die systemen functioneerden op het tweede evolutieniveau (in de tweede dimensie). Op een gegeven moment waren er ook systemen die beseft hadden van hun eigen bestaan, én dat bestaan begrepen als een proces met een Verleden, een heden (een 'NU'), en een Toekomst. Dat beschouw ik als de *derde* meta-emergentie. De derde meta-emergente systemen konden in principe vanaf dat moment op het derde ontwikkelingsniveau functioneren. Alleen 'mensen' kunnen op dit niveau functioneren. Doordat ze een 'Historisch-Bewustzijn' – dat is: Verleden en Toekomst kunnen overzien – bezitten zijn mensen verantwoordelijk voor wat ze doen. Alleen door deze derde dimensie, door dit *Bewustzijn*, kunnen mensen verantwoordelijk zijn voor hun gedrag.

In het laatste hoofdstuk van mijn vorige boek stelde ik dat er meer manieren zijn om naar de werkelijkheid te kijken.

Hoe ontstaat ons idee van de werkelijkheid?

We beginnen ons leven behoorlijk onwetend. Langzaam aan gaan we vormen onderscheiden en beseffen we dat de dingen na elkaar gebeuren. We gaan dingen en gebeurtenissen een naam geven. Tijd en structuur (vorm) zijn fundamentele begrippen. Een Historisch-Bewustzijn – de derde dimensie – stelt ons in staat de *gevolgen* van ons gedrag te overzien.

In de loop van de tijd bouwen we beelden op aan de hand van wat we meemaken. Die belevingen zijn bepalend voor de kijk op ons bestaan. We krijgen indrukken binnen via onze zintuigen. Daar vormen we beelden van en verzamelen die in ons Geheugen.

Je zult gemerkt hebben dat ik sommige woorden met een hoofdletter schrijf: ik volg dezelfde strategie als in mijn vorige boek. Ik schrijf de begrippen die tot het *niet-NU* behoren met een hoofdletter: Verleden, Toekomst... Ze hebben een speciale betekenis. Zo bestaat *de-werkelijkheid* in mijn begrippenkader uit het-Verleden, het-NU en de-Toekomst samen. Dit wil zeggen: het-NU en het niet-NU vormen *samen* de-werkelijkheid. Het niet-NU is vorm- en tijdloos. Ik beloof dat dit soort begripsonderscheidingen, voor het kunnen lezen van dit boek, niet van belang is, omdat ik me zal concentreren op wat er in de alledaagse-werkelijkheid gebeurt. Dit wil zeggen: ik sluit aan bij wat de meeste mensen vinden dat er om hen heen gebeurt in het-NU. Wat overigens het gebruik van abstracties niet uitsluit, integendeel: ook dit boek gaat over modellen (abstracties, theorieën).

Zoals gezegd: we vormen beelden van de dingen die om ons heen gebeuren en slaan die op in ons Geheugen. Wat we ter aanvulling-op-het-beeld ook opslaan is hoe we een gebeurtenis *beleven*; die aanvulling noem ik: ‘Gedragsopdracht’. Een beeld, een gebeurtenis, is een moment-in-de-tijd. Zo’n moment moeten we *niet* begrijpen als een digitale en meetbare klok-tijd maar als een analoge, soms ‘tijdloze’ beleving. Gedragsopdrachten zijn van invloed op hoe we in de toekomst geneigd zijn te reageren op gelijksoortige gebeurtenissen.

Zo'n neiging betreft het tweedimensionaal functioneren en kan overschaduwd worden door de-bewuste-keuze-om-ons-anders-te-gedragen. Als we bewust kiezen, dan gedragen we ons op het derde evolutieniveau.

Overigens: we beleven een gebeurtenissen niet in het wilde weg. Vanaf ons eigen-Oerbegin komen we niet als een onbeschreven blad op de wereld. In ons Geheugen bewaren we Informatie die is opgedaan tijdens het natuurlijke evolutieproces: van onze menselijke soort als deel van dit proces; van onze voorouders. Uiteindelijk heeft ieder van ons zijn eigen unieke *Potenties* en ontwikkelt zich volgens zijn eigen unieke *Bouwplan*.

Zo bekeken zal het duidelijk zijn dat iedereen in de loop van de tijd een eigen set beelden opbouwt die hij in zijn Geheugen opslaat. Iedereen maakt andere gebeurtenissen mee en beleeft ze op zijn eigen manier. Sommige gebeurtenissen lijken op wat we eerder meegemaakt hebben. Door te abstraheren en door gebeurtenissen met elkaar in verband te brengen bouw je een idee van *jouw-wereld* op. Dat is een persoonlijke wereld. Alleen *voor-jou*.

- Mijn-wereld is een andere dan jouw-wereld.

Dit kan ook niet anders, want jij hebt andere dingen meegemaakt dan ik. Dit is niet wat de meeste mensen denken. De meeste mensen denken dat er maar één 'werkelijkheid' is. Dit veroorzaakt veel ellende en misverstanden.

- Je bent wat je meegemaakt hebt.
- Er zijn net zo veel werelden als er mensen zijn.

Jij bent niet de enige die in de-werkelijkheid een plaats heeft. Daarin figureren ook andere mensen. Je kunt gevoeglijk aannemen dat veel van wat voor-jou geldt, ook voor anderen zo is. Tegelijkertijd beleven zij – net als ik, net als jij – zichzelf als het centrum zijn in hun eigen wereld.

- Ieder mens is het middelpunt van de wereld.

Jouw-wereld is anders maar niet beter of slechter dan andermans-wereld. Jij hebt net zoveel recht om te bestaan als zij hebben, en omgekeerd. Er is geen reden om jezelf belangrijker te vinden dan een ander. Voor jezelf is dat uiteraard wél zo. Jij bent voor jezelf het meest belangrijke van alles wat bestaat. Maar dat geldt voor iedereen. Als jij jezelf tussen anderen plaatst en dat *vanuit een afstand* zou bekijken, is er geen reden om jezelf als belangrijker te zien dan de anderen. Binnen de-werkelijkheid, vanuit een macroperspectief bekeken, zijn alle mensen *niet gelijk* maar wel *gelijkwaardig*.

- Niemand is belangrijker dan iemand anders.

Ik redeneer vanuit twee perspectieven. Bij de ene beschouwingswijze kijk ik naar de individuele mens en vraag ik me af wat er om hem heen gebeurt. Ik noem dit het *microperspectief*.

- Gedrag van mensen speelt zich af op microniveau.

Voor zover mensen op het microniveau leven houden ze zich alleen bezig met de zaken die zich in hun directe omgeving afspelen in het NU. Bij het andere perspectief kijk ik naar suprasystemen: dat zijn grotere gehelen waar mensen deel van uitmaken. De natuur is hiervan een voorbeeld. Het kijken naar deze systemen noem ik: het *macroperspectief*.

- Gedrag van suprasystemen speelt zich af op *macroniveau*.

Op microniveau gaat het om wat jij als persoon beleeft. Het macroperspectief gaat over de suprasystemen waar jij deel van uitmaakt. Dat onderscheid is van belang omdat op de twee niveaus andere zaken aan de orde zijn.

Binnen het macroperspectief gaat het om de verhouding tussen de natuur en delen daarvan (waaronder mensen); het is een hiërarchische verhouding: suprasystemen omvatten het individuele

niveau van meerdere afzonderlijke mensen. Zo is de natuur een suprasysteem van het individuele systeem. Dit is een verticale (hiërarchische) verhouding.

Jij als persoon verhoudt je op het microniveau ook tot andere mensen. Dat is dan een horizontale (heterarchische) verhouding.

- Als ik het woord ‘*wereld*’ gebruik, dan heeft dat betrekking op een microniveau (microperspectief).
- Als ik het woord ‘*werkelijkheid*’ gebruik, dan betreft dit het macroniveau (macroperspectief).

Jij kent jouw-wereld. Ik ken mijn-wereld. Ik ken jouw-wereld niet. Wij kennen de-werkelijkheid niet. We kunnen over de-werkelijkheid alleen een opvatting hebben. Ik ken jouw-wereld niet: ik kan er alleen voor mezelf een model van maken.

Je kunt de vraag stellen of een individu belangrijk is. Ben jij belangrijk? Als je alleen op de wereld zou zijn, kún je niet belangrijker zijn dan iemand anders. Jij bent alleen belangrijk voor iets anders, of voor een ander. Op zich is de ene mens niet belangrijker dan wie dan ook. Ik neem aan dat het *recht om te zijn wie je bent* voor iedereen hetzelfde is. Anders gezegd: ‘*van nature*’ heeft iedereen evenveel rechten op een *menswaardig* bestaan dan anderen dat hebben. Dit recht ga ik in dit boek verder uitwerken. Ik hoop duidelijk te maken dat ook aan dit recht grenzen kleven.

- Iedereen heeft recht om te zijn zoals hij is.
- Iedereen heeft recht op een menswaardig bestaan.

Maar als iedereen zelf zijn wereld opbouwt, en als de werelden die zo ontstaan van elkaar verschillen, is er dan wel zoiets als die ene werkelijkheid waar we allemaal deel van uitmaken? Is er wel een ‘de natuur’? Of bestaat voor-jou alleen jouw-werkelijkheid? Besta jij alleen en zijn de anderen slechts figuranten? Bestaan al die persoonlijke werelden naast elkaar?

Het enige wat ik voor ‘zeker’ aanneem is: dat wat *ik* waarneem echt bestaat; dat wat *jij* waarneemt *voor-jou* echt bestaat. Dit wil overigens niet zeggen dat onze *interpretaties* van wat we waarnemen juist zijn: die interpretaties kunnen verschillen, daar kunnen fouten in zitten. *Modelmatig* ga ik ervan uit dat wat we waarnemen echt is, *waar is*.

- Op het microniveau is waarheid wat jij waar vindt.

In een discussie tussen Einstein en Bohr kwam de vraag aan de orde of de maan bestaat als je er niet naar kijkt. In de oosterse filosofie werd een dergelijk soort vraag gesteld: “Maakt een omvallende boom geluid als niemand het hoort?” Dat heeft met ‘waarnemen’ (voor waar aannemen) te maken. Wat jij waarneemt bestaat: *voor-jou*. Wat ik waarneem bestaat: *voor-mij*. Ik weet niet of wat ik waarneem morgen ook zal bestaan. Dat weet ik niet *zeker*. Bovendien: als ik mijn ogen sluit neem ik de maan niet waar en weet ik niet zeker of hij wel of niet bestaat. Ik *kán* het niet *zeker* weten. Hoogstens kan ik *aannemen* dat hij er óók is als ik hem *niet* zie. Dat is het onderscheid dat ik maak tussen ‘zeker weten’ (waarheid) en ‘aannemen’.

Probeer eens te bedenken wat er achter je is. Als je geen spiegel gebruikt kun je het niet zien. Je kunt wel denken dat er iets is, maar echt zeker weten is niet mogelijk. Dat kan alleen op grond van een aanname. Overigens: het lijkt me niet verstandig om aan te nemen dat er niets is. Maar toch...

Ik heb al aangenomen dat alles wat ik waarneem er ook echt is. Ik neem aan dat alles wat ik niet waarneem er ook voor-mij, gezien vanuit mijn eigen persoonlijke perspectief, niet zeker is, niet zeker bestaat, geen absolute waarheid is. Dit noodzaakt tot onzekerheid en bescheidenheid als het gaat om het opleggen van jouw-waarheid op anderen.

- *Voor-mij* bestaat de maan niet als ik hem niet waarneem.
- Alleen wat ik waarneem bestaat voor-mij.

Wat overigens niet wil zeggen dat de maan niet bestaat als je hem niet ziet. Jij kunt best van mening zijn dat hij er wel is, maar dat is dan een *veronderstelling*. Dat is geen weten op grond van eigen waarneming-als-jij-je-ogen-dicht-hebt. In de tweede dimensie, dat is het niveau waarop je hersenen functioneren (niet je verstand), bestaat alleen wat je via je zintuigen binnenkrijgt en wat je lichaam je ‘opdraagt’ om te doen zodat je overleeft. Voor een regenworm besta je echt niet als hij je niet waarneemt. Pas op het derde evolutieniveau bestaat de maan als je hem niet ziet, want pas dan kun je gebruik maken van je Historisch-Bewustzijn en van wat andere mensen je over dé-werkelijkheid verteld hebben. De-werkelijkheid bestaat alleen in de derde dimensie. Alleen mensen ‘weten’ dat er een-Groter-Geheel bestaat: als ze tenminste op het derde evolutieniveau functioneren. Er bestaan mogelijk nog allerlei zaken waar jij geen weet van hebt, omdat je ze niet waargenomen hebt én omdat je er nog nooit iets over gehoord hebt.

Mensen kunnen met elkaar communiceren. Ook over onze belevingen en ervaringen kunnen we informatie uitwisselen. De meeste mensen komen nog steeds niet verder dan hun dagelijkse praktische bestaan en functioneren dan voornamelijk tweedimensionaal. Voor-hen bestaat ‘de natuur’ niet, ondanks dat ze er van anderen over gehoord hebben. De natuurlijke gang-van-zaken bestaat voor hen uit het meelopen met een massa, zoals dat bij een hype gebeurt of bij het ‘belijden’ van een godsdienst. Door boekdrukkunst, televisie en internet is communiceren diverser geworden en hebben we de mogelijkheid gekregen om ons te verdiepen in wat anderen vinden dat er om ons heen gebeurt, ook al kunnen we het niet met onze eigen zintuigen waarnemen. Zo heb ik van anderen te horen gekregen dat de aarde rond is, maar ik heb dat niet zelf waargenomen (ook bijvoorbeeld op de tv zien dat de aarde rond is niet: zelf waarnemen – het is dus niet gek dat de mensen lang gedacht hebben dat de aarde plat was).

Gaandeweg – in de loop van de evolutie – is het idee ontstaan dat we met zijn allen deel uitmaken van één-Groot-Geheel, van ‘de natuur’. We nemen aan:

- Naast van een persoonlijke wereld maken we deel uit van de *ene*-werkelijkheid.

Dat houdt in dat we de-werkelijkheid kunnen zien als een systeem dat bestaat uit subsystemen. Die subsystemen kun je verdelen in soorten. Alle mensen samen vormen zo'n subsysteem. De soort 'mens' bestaat op zijn beurt weer uit subsystemen: jij, ik... En ook jij bestaat weer uit subsystemen: organen, cellen, bacteriën... Dit is zo vanuit het macroperspectief. Je kunt dus een eigen bestaan hebben en toch deel uitmaken van een suprasysteem. Dat grotere geheel heeft *eigen* eigenschappen en maakt een *eigen* ontwikkeling door. Het *grootste* geheel – deze macrowerkelijkheid – noem ik 'de natuur'. Anderen noemen dit: de kosmos, het universum, het heelal, enzovoort. Alles wat daarbinnen gebeurt, dus ook allerlei persoonlijke opvattingen – de microwerelden –, behoren tot deze natuur, tot deze natuurlijke gang van zaken.

In de loop van de tijd bouwden we een *beeld* op van een 'permanente' werkelijkheid. Ik ga ervan uit dat die 'permanente' werkelijkheid echt bestaat; ik ga ervan uit dat 'de natuur' bestaat; ik ga ervan uit dat ik – en dat jij, iedereen – *deel* uitmaken van het *proces* dat we hét evolutieproces (de *natuurlijke gang van zaken*) noemen. Dat wil zeggen dat die 'permanente' werkelijkheid niet permanent is maar in-ontwikkeling: voortdurend emergeert. Tegelijkertijd accepteer ik dat dit voor-jou anders kan zijn, dat jij andere opvattingen kunt hebben over die-ene-werkelijkheid. En dat er *geen* sprake is van een voor iedereen geldende werkelijkheid. Maar ik ga er wel van uit. Voor mijn zelfhandhaving heb ik deze opvatting nodig. Ik ga ervan uit dat dit voor-jou ook geldt. Er bestaat een voor iedereen geldende ene-werkelijkheid.

Ik houd dus rekening met een *natuur* (die voor iedereen dezelfde is) en met persoonlijke *werelden* (die van elkaar verschillen).

- Dat jouw-wereld van de mijne verschilt weet *ik* 'zeker', want jij hebt een ander Verleden dan ik. Of we beiden deel uitmaken

van dezelfde ‘natuur’ leven weet ik *niet* zeker maar ik ga daar wel van uit.

We hebben nu dus twee soorten van bestaan: de-werkelijkheid (het macroniveau) en de *persoonlijke*-werelden (de microniveaus). Die laatste benoem ik met termen als ‘*jouw*-wereld’, ‘*mijn*-wereld’... Een probleem is dat ik alleen van mijn-wereld ‘zeker’ ben. Ik kan een *idee* hebben van jouw-wereld, maar misschien vergis ik me wel. Ik elk geval is mijn idee over jouw-wereld beperkt. Je kunt me erover vertellen, maar ik ben dan toch weer afhankelijk van mijn eigen *interpretatie* van wat jij zegt. Hetzelfde geldt als het over de-werkelijkheid gaat. Wetenschappers doen hun best om een zo gedetailleerd mogelijk beeld van de-werkelijkheid uit te dragen. Zij hebben mogelijk de wijsheid in pacht, maar ook zij zijn afhankelijk van de opeenstapeling van interpretaties die ze in de loop van de eeuwen ontwikkeld hebben.

Het verschil tussen jouw-wereld en de-werkelijkheid plaatste ik in mijn vorige boek in het licht van het verloop in de tijd. Dan gaat het om het verschil tussen jouw-NU en het-NU. Jouw-wereld bestaat uit jouw-NU en wat je eerder meemaakte, althans: zo beleef je dat, neem ik aan. Jouw-wereld omvat meer dan alleen jouw-NU. Ook jouw-Verleden en jouw-Toekomst maken deel uit van jouw-wereld. Het-NU kun je niet kennen buiten jouw-NU om, net zoals je de-werkelijkheid niet kunt kennen, in elk geval niet in zijn totaliteit. Wat er verder op de aarde gebeurt, buiten jouw-NU om, daarover kun je alleen achteraf geïnformeerd worden, bijvoorbeeld via tv of social media. Net zoals er een verschil is tussen jouw-NU en het-NU, is er een verschil tussen jouw-werkelijkheid en de-werkelijkheid. ‘NU’ is een onderdeel van een *proces*, ‘werkelijkheid’ en ‘wereld’ passen in het denken over *structuren*.

We zijn alleen van onze eigen-wereld ‘zeker’, andermans wereld is anders. Wat voor-jou goed is, is in de wereld van iemand anders mogelijk fout. Wat voor-jou echt zo is, is voor-mij misschien niet waar. Hetzelfde geldt voor ons beider kijk op de-werkelijkheid.